

Liryki z czterech

początkowych ksiąg *Poezycji Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisanych – z ustaleń edytora**

Uniwersytet Łódzki, kontakt: beata.bednarek68@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7229-2864

Pod koniec XVIII wieku Franciszek Dionizy Książnin zajmował się porządkowaniem swojego dorobku literackiego. Efektem tych działań był przygotowany w latach 1794–1796 rękopis, który miał pełnić funkcję testamentu poetyckiego autora *Ody do wąsów*. Ów manuskrypt, zatytułowany *Poezycje Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisane* (tzw. Rękopis Puławski)¹, składa się z dwóch tomów – pierwszy z nich obejmuje dwanaście ksiąg liryków (w tym dziesiątą księgę dwukrotnie), *Żale Orfeusza nad Eurydyką*, poematy i bajki, a drugi – utwory dramatyczne, *Pieśni Anakreona*, *Carmina* (wiersze łacińskie) i *Pieśni Osjana*. W zapelnionym starannym, drobnym pismem rękopisie znajdują się zarówno utwory opublikowane

już w zbiorach poezji Książnina, jak i liryki zupełnie nowe, które wcześniej nie ukazały się drukiem.

Celem artykułu jest zaprezentowanie wyników badań nad wierszami zawartymi w czterech początkowych księgach liryków z Rękopisu Puławskiego².

Wiersze z Rękopisu Puławskiego wobec wcześniejszych publikacji

Większość liryków zamieszczonych w *Poezjach... ręką własną pisanych* została opublikowana we wcześniejszych zbiorach poetyckich Książnina. Wskazanie poprzednich wersji wierszy z rękopisu jest zadaniem niełatwym i czasochłonnym, ponieważ poeta przed umieszczeniem w kolejnych zbiorach poezji swoich dawnych utworów wprowadzał do nich daleko idące poprawki (np. zmiana tytułu, kształtu wersyfikacyjnego, liczby strof czy poszczególnych wyrazów, usuwanie lub dodawanie całkiem nowych, obszernych fragmentów tekstu). W efekcie próba rozpoznania, który z liryków i w jakim kształcie był już obecny we wcześniejszych przekazach, sprowadza się nieraz do długich i żmudnych poszukiwań³.

Podczas przygotowywania edycji liryków Książnina udało mi się ustalić, że w dwutomowych *Erotykach* z 1779 roku jest osiem utworów, które można uznać za pierwowzory liryków z czterech początkowych ksiąg manuskryptu. Są to następujące wiersze (najpierw podaję tytuł z *Erotyków*, a później w nawiasie – z rękopisu): *Płochy niestatek* (Do Dion[izego] Hrebnickiego), *Potucha* (O Elizie), *Oczęta Zosi* (Do Franc[iszka] Zabłockiego), *Wąsy* (Do wąsów), *Grób Klimeny* (O Filorecie), *Miłość*, *Wierność* (Do Anny Świętorzeckiej. *Dwie siostry*), *Kaskada* (Do ks[iędza] Ign[acego] Nagurczewskiego. *Kaskada*), *Pasterka* (Na Nicę).

Puławski poeta zamieścił w księgach od pierwszej do czwartej *Poezji... ręką własną pisanych* także szesnaście utworów z *Wierszy* wydanych drukiem w 1783 roku. Są to następujące liryki (wymieniam tytuły z *Wierszy*, a jeśli podczas redakcji Książnin wprowadził do nich zmiany, w nawiasie podaję brzmienie tytułu danego liryku według autografu): *Do Dafny* (Do Dion[izego] Hrebnickiego), *O Korynnie* (O Elizie), *Oczęta Nicy* (Do Franc[iszka] Zabłockiego), *Do wąsów*, *Pieśń Homera* (Do Jana Kłokockiego), *Nadgrobiek* (O Filorecie), *Do dziecięcia*. *Czułość matki* (*Matka Obywatelka*), *Dwie siostry* (Do Anny Świętorzeckiej. *Dwie siostry*), *Piorun z Thomsona*, *Lament Wenery*. *Z Biona* (Do ks[iędza] Ad[am]a Jerz[ego] Czartoryskiego), *Psyche z Frakastoriusza*

(*Psyche z Frakastora*), *O Chloi* (Do serca o Chloi), *Hebroni* (Na Nicę), *Do mirtu*, *Do Lidy* (Do Zosi), *Do Chryzala*.

Do czterech początkowych ksiąg liryków z rękopisu Książnin przeniósł także siedemdziesiąt trzy utwory opublikowane wcześniej w pierwszym tomie *Poezji. Edycji zupełnej* z 1787 roku. Przed zamieszczeniem tych wierszy w autografie poeta wprowadził do nich poprawki, jednak nie były one już tak zaawansowane, jak w przypadku poprzednich redakcji.

Tylko jeden wiersz z czterech początkowych ksiąg rękopisu ma swój pierwowzór w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych”. Mowa tu o odzie *Do Anny Świętorzeckiej. Dwie siostry*, która jest rozbudowaną i bardzo zmodyfikowaną wersją epigramatu *Miłość*, *Wierność* opublikowanego w „Zabawach” w 1773 roku. Ponadto dwa utwory z autografu zostały wcześniej upowszechnione w formie druków ulotnych (*Do wąsów* oraz *Do ks[iędza] Ad[ama] K[azimierza] Czartoryskiego, marszałka Tryb[unału] Lit[ewskiego]*).

Ciekawa rzecz, że w czterech księgach rękopisu znalazły się także dwa wiersze wykorzystane przez Książnina w sielance dramatycznej *Troiste wesele* opublikowanej w 1788 roku w trzecim tomie *Poezji. Edycji zupełnej* (w autografie Książnin zamieścił ten utwór pod zmienionym tytułem – *Trzy gody*). Pierwszym z tych liryków jest wiersz *Do kwiatów* znajdujący się w scenie drugiej aktu drugiego *Troistego wesela*. Drugi to *Intryga*, której fragmenty Książnin wykorzystał w czwartej i piątej scenie aktu pierwszego wspomnianej tu sielanki dramatycznej.

W księgach od pierwszej do czwartej liryków z autografu znalazło się również pięć nieopublikowanych wcześniej wierszy (*Do Stan[isława] Trembeckiego*, *Powązki*, *Do Miłości*, *O Klimenie*, *Do Klimeny*).

Datacja i przyczyny powstania liryków

Jednym z wyzwań stojących przed edytorem liryków Książnina jest określenie czasu i okoliczności powstania poszczególnych wierszy. Zadanie to jest o tyle utrudnione, że utwory Książnina często ukazywały się drukiem dopiero kilka lat po tym, jak powstały i jak zostały zaprezentowane wąskiemu gronu odbiorców.

Na przykład wiersz *Na stuletni obchód zwycięstwa Jana III pod Wiedniem* ukazał się drukiem w pierwszym tomie *Poezji. Edycji zupełnej* z 1787 roku, jednak został napisany najprawdopodobniej wcześniej, w pierwszej połowie października

1783 roku, z okazji uroczystości zorganizowanych na dworze Czartoryskich w Puławach dla uczczenia stulecia wiktorii wiedeńskiej⁴. O świętowaniu tej rocznicy w Puławach dowiadujemy się z pamiętnika Juliana Ursyna Niemcewicza, który następująco opisał wydarzenia z nią związane:

Zbliżał się dzień 13 października, stuletnia epoka uwolnienia Wiednia przez króla Jana; dzień ten po całym kraju z największą obchodzony był uroczystością. Nie dały się w tych uroczystościach wyprzedzić prawdziwym duchem obywatelstwa tchnące Puławy. Napisałem pieśń na obchód ten, znajdującą się pono w pismach moich, księżna skomponowała do niej muzykę. Śpiewała ją młodzież nasza chórem. Była uczta, tańce, iluminacje do dnia stosowne⁵.

Oda *Na urodzenie księżęcia Konst[ante]go Czartoryskiego* powstała z kolei bez wątpienia w 1774 roku, prawdopodobnie w ostatnim kwartale⁶, ale autor opublikował ją dopiero w 1787 roku w pierwszym tomie *Poezji. Edycji zupełnej*.

W zbiorze tym swój pierwodruk miał także utwór *Na śmierć księżęcia Aug[usta] Czartoryskiego* napisany najpewniej w kwietniu 1782 roku. August Aleksander Czartoryski zmarł 4 kwietnia 1782 roku⁷. Syn księcia przebywał wówczas w Wilnie, pełniąc funkcję marszałka Trybunału Litewskiego. Informację na temat zgonu wojewody ruskiego można odnaleźć w „Gazecie Warszawskiej” z 6 kwietnia 1782 roku:

[...] wielką starością raczej, niż jaką chorobą zwątlony, opatrzwszy się przykładnie ś[więtymi] sakramentami i ostatnie rozgrzeszenie z odpustem papieskim od tu-tejszego J[ego]m[os]ci nuncjusza stolicy apostolskiej odebrawszy, żyć nam tu przestał, a sobie w wieczności zaczął, w przeszły czwartek o minucie 20 po godzinie 10 wieczornej, licząc wieku swego lat 84, miesiący 4, dni 26⁸.

Godne uwagi jest to, że w wierszu puławskiego twórcy można wskazać elementy styczne z treścią wspomnianego tu artykułu z „Gazety Warszawskiej”. Utwór Książnina rozpoczyna się słowami: „Runął na koniec i ów cedr wysoki!”, za pomocą których poeta ukazał śmierć księcia jako najgorsze, przelewające czarę goryczy nieszczęście dla kraju. W ten

sam sposób informacja o śmierci księcia została przekazana w „Gazecie Warszawskiej”:

Przyszedł na ostatek fatalny i ostatni cios, którego modlitwy wspomóżonych kościołów, szpitalów, podupadłych, przyjaciół na ostatek, sług i wszystkich powszechnie dobro kochających, długo nie dopuszczaly, iż Ojczyzna nasza utraciła swego Nestora, księżęcia J[ego]m[os]ci Augusta Czartoryskiego [...]⁹.

W tym fragmencie artykułu Czartoryski nazwany jest nestorem Polski¹⁰. Podobnego określenia użył w swoim wierszu Książnin: „Bracia Polacy, co we łzach stoicie / nad zimnym grobem najstarszego brata” (w. 7–8). W wersach 19–24 poeta zwraca uwagę na gospodarność i hojność księcia, o których pisał również autor artykułu: „Wielki pan, bo żył prawdziwie po pańsku; a to tak dziwnym pomiarkowaniem, iż sama najwspanialsza Hojność nic by w domu jego nie znalazła co

przydać ani najgospodarniejsza oszczędność co ująć”¹¹. Puławski poeta ukazał księcia Czartoryskiego nie tylko jako wzorowego obywatela, ale także chrześcijanina. Na tę samą kwestię zwrócono uwagę w „Gazecie Warszawskiej”:

Te wszystkie i rzadkie zalety (z których każda wielkim człowiekiem uczyniłaby), że miał jedynie od Boga, znał to dobrze: przetoż wdzięczność swojemu Dawcy co dzień przed wszystkimi jawnie okazywać nie wstydił się; gdy po każdym obiedzie i wieczery, chociażby najliczniejszy był stół (a kiedyż u tego pana stoły nie były liczne?), wstawszy od niego. Chrześcijańskim starych Polaków zwyczajem, mimo terażniejszej mody, publiczne czynił Bogu za jego dary dziękczynienie, dwakroć na początku i końcu, krzyż ś[w.] kładąc na siebie. Nie wstydił się on Boga¹².

Wskazane powyżej podobieństwa między wierszem a wiadomością o śmierci Czartoryskiego, zamieszczoną w prasie informacyjnej, mogą świadczyć o tym, że teksty te powstały w podobnym czasie i są odzwierciedleniem nastrojów panujących w kraju tuż po śmierci wojewody.

W wydaniu z 1787 roku został opublikowany po raz pierwszy również wiersz *Amarylla*, który Książnin napisał najprawdopodobniej w październiku 1784 roku na okoliczność zaślubin księżniczki Marii Czartoryskiej z księciem

Tylko jeden wiersz z czterech początkowych ksiąg rękopisu ma swój pierwowzór w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych”

Ludwikiem Wirtemberskim, które odbyły się 28 października 1784 roku (por. tytuł pierwodruku: *Amarylla. Na akt weselny ks[iążni]czki Marianny Czartoryskiej z ks[iążę]ciem Ludwikiem Wirtemberskim, od koła panieńskiego*)¹³.

Niekiedy podczas określania datacji utworu konieczne było także zweryfikowanie i skorygowanie wniosków wysnutych dotychczas przez badaczy. Tak było np. w przypadku mało znanego utworu *Do ks[iążę]cia Ad[ama] K[azimierza] Czartoryskiego, gdy dobra swoje objeżdżał*, opublikowanego w pierwszym tomie *Poezji. Edycji zupełnej* w 1787 roku. Wiersz powstał jednak zapewne wcześniej, w trakcie jednej z podróży mającej na celu objazd dóbr należących do rodziny Czartoryskich. W źródłach z epoki zachowały się opisy trzech takich wielkich wyjazdów (z 1780, 1783 i 1786 roku), jednak wiersz jest bez wątplenia odwołaniem do podróży na Wołyń, Podole i Ukrainę, odbytej przez księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego w 1783 roku w celu zobaczenia dóbr, które przypadły mu w czasie podziału majątku po śmierci jego ojca. Adam Jerzy Czartoryski następująco wspomina ten wyjazd:

Nastąpił wyjazd do dóbr podolskich; z wielkim dworem się odbył. Szło kilkanaście bryk; oprócz tego mój ojciec miał wtedy dwór bardzo liczny, złożony szczególnie z synów obywatelskich, z młodzieży, a nawet z dworzan zjechałych z Litwy. Najpierw wszyscy zebrali (?) się do Puław, aby stamtąd razem udać się na tę wyprawę. Jechaliśmy po sześć i pięć najdalej mil na dzień. Po śniadaniu wyjeżdżano na popas, gdzie był obiad i gdzie kuchnia i piwnica szły naprzód. Wiele było koni podwodowych i nieraz się jakąś przestrzeń odbywało konno. [...]

W czasie drogi, w której był i pan Ciesielski, jadąc wszędzie wstępowałiśmy do różnych obywateli i niejedną łączył się z nami i jechał dalej, co pomnażało liczbę półkoszów i koni wierzchowych i różnych furmanek; były też i wielbłądy, które mój ojciec chciał zaprowadzić w kraju¹⁴.

Opierając się na oficjalnych ramach czasowych służby Książnina w Bibliotece Załuskich (według protokołów KEN poeta pracował tam od 1 kwietnia 1781 roku do 1 października 1783 roku)¹⁵ oraz na informacjach zawartych w *Żywocie J. U. Niemcewicza* autorstwa Adama Jerzego Czartoryskiego, Tadeusz Mikulski datuje początek tego wyjazdu na miesiące jesienne 1783 roku, po zakończeniu przez Książnina służby bibliotecznej¹⁶. Jak udało mi się jednak ustalić w czasie opracowywania edycji czterech początkowych ksiąg liryków, Czartoryski wraz z rodziną oraz liczną świtą wybrał się w tę

kilkumiesięczną podróż wiosną 1783 roku, o czym świadczy zapisek w pamiętniku Juliana Ursyna Niemcewicza: „Na wiosnę wybrał się książę z zwykłym dworem przyjaciół i rezydentów, by objechać przypadłe na siebie z działu dobra wołyńskie, podolskie i ukraińskie [...]”¹⁷, oraz to, że Adam Kazimierz Czartoryski na przełomie 1783 i 1784 roku brał udział w uroczystościach noworocznych na dworze w Wiedniu¹⁸.

Książnin uczestniczył w tej wyprawie, o czym informuje Adam Jerzy Czartoryski w swym pamiętniku:

Między przyjaciółmi różnymi w tej drodze byli panowie Brzostowscy Michał i Ksawery. [Julian Ursyn] Niemcewicz był także jako adiutant mego ojca, i [Franciszek] Książnin – między domownikami. Nie bez tego, żeby jakieś towarzyskie i miłosne awantury przy tej okazji nie zawiązały [się], które dały powód Książninowi do zrobienia pieśni, gdzie pierwsza strofa tak brzmiała:

Śliczna panno (?) już to podobno
Kończą się nasze miłe wieczory.
Dziś jestem z tobą, jutro osobno,
Dzielić nas będą rzeki i bory.
Jak mnie nie będzie, ty pomnij przecie,
Żem cię ukochał pierwszy na świecie¹⁹.

O obecności Książnina na wyprawie dowiadujemy się też z pominiętego dotychczas przez badaczy fragmentu protokołu sesji Komisji Edukacji Narodowej z 29 kwietnia 1783 roku: „Pozwolenie wyjazdu na miesiąc 5 dane Książninowi pracującemu i pensjonowanemu przy Bibliotece Załuskich”²⁰.

Udało mi się także zawęzić datę powstania wiersza *Do Pawła Czenpińskiego. Babia Góra*, którego pierwodruk ukazał się w 1787 roku. Utwór najprawdopodobniej powstał jednak wcześniej, w Warszawie, na okoliczność wyjazdu adresata na wyprawę badawczą w góry województwa krakowskiego i sandomierskiego, na którą został wysłany w ramach pracy na rzecz Komisji Edukacji Narodowej wraz ze swym kolegą ze studiów, profesorem Janem Jaśkiewiczem.

Ze względu na brak dokładnych informacji określenie daty powstania wiersza Książnina przysparza badaczom wielu trudności. Z korespondencji Jana Śniadeckiego, protektora Jaśkiewicza, wynika, że podróż badaczy rozpoczęła się prawdopodobnie 24 lub 25 maja, jako że 23 maja odbyło się uroczyste włączenie Jaśkiewicza do grona profesorów Akademii Krakowskiej, 26 maja zaś naukowiec nie był już w Krakowie²¹. Według ustaleń Aleksandra Macieży wyjazd zakończył się przed 2 września, gdyż tego dnia odbywało się

posiedzenie Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, na którym Czenpiński najprawdopodobniej był, skoro w protokole nie został wymieniony jako nieobecny²².

Zdaniem Jerzego Pietrkiewicza utwór powstał prawdopodobnie w 1782 roku²³. Jak zauważa Paweł Pluta, który analizował fakty związane z genezą wiersza, ustalając datację utworu, warto jednak mieć na uwadze zaprezentowaną w pierwodruku sytuację liryczną, czyli pożegnanie Czenpińskiego w obecności warszawskich dziewcząt oraz wizję zagrożeń, jakie niesie ta podróż. Może to pomóc w uściśleniu datacji i prowadzić do wniosku, że wiersz został napisany po zapadnięciu decyzji o podjęciu wyprawy, ale przed wyjazdem Czenpińskiego ze stolicy²⁴. Z protokołów sesji Komisji Edukacji Narodowej wynika, że postanowienie o odbyciu wyprawy przez Jaśkiewicza oraz o jej celach zostało powzięte 18 marca 1782 roku²⁵, zaś o udziale w wyjeździe Czenpińskiego zdecydowano podczas posiedzenia 5 kwietnia 1782 roku²⁶. W świetle dokładnej lektury protokołów z posiedzeń Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych nie potwierdza się informacja Aleksandra Macieszy, że młody lekarz 1 maja 1782 roku uczestniczył jeszcze w sesji Towarzystwa w Warszawie²⁷. Badacz wysunął wniosek o obecności Czenpińskiego na spotkaniu na podstawie braku jego nazwiska w wykazie członków, których na tym posiedzeniu nie było, tymczasem w protokole nadzwyczajnej, dodatkowej („ekstraordynaryjnej”), przedwakacyjnej sesji z 1 maja 1782 roku nie wymieniano w ogóle osób nieobecnych, wyjątkowo natomiast – wbrew stosowanej w tych dokumentach praktyce – wyliczono osoby obecne, jednak wśród nich nie pojawia się nazwisko Czenpińskiego. Ostatnia obowiązkowa sesja Towarzystwa (na której Czenpiński zapewne był) odbyła się 29 kwietnia 1782 roku²⁸. Okazuje się, że zgodnie z informacją zawartą w pominiętym dotychczas przez badaczy liście Jana Śniadeckiego do Hugona Kołłątaja z 5 maja 1782 roku, na który natrafiłam w czasie przygotowywania rozprawy doktorskiej, Czenpiński przybył do Krakowa 4 maja: „Wczoraj atoli po południu przyjechał tu Czempinski młody na rozpoczęcie wojażu botanicznego z P[ane]m Jaśkiewiczem²⁹”. W świetle tych faktów można przypuszczać, że wiersz Książnina powstał po 5 kwietnia, ale przed 4 maja 1782 roku.

Trudna do ustalenia jest precyzyjna data powstania wiersza *Do Aleks[andry] Ogińskiej, h[etmanowej] l[itewskiej]*. Pierwodruk utworu ukazał się w pierwszym tomie *Poezji*.

Edycji zupełnej w 1787 roku. Jak informuje Książnin, wiersz został napisany któreś jesieni z okazji odjazdu księstwa Czartoryskich z Siedlec (por. fragmenty objaśnień do wiersza autorstwa Książnina: „[...] Oda ta jest napisana w jesieni, dlatego obraz w niej wyszczególnia tylko zabawy wieczorne³⁰, oraz: „Wzmianka tu o Ks[iążętach] Czartoryskich, generalstwie ziem podolskich, z okoliczności odjazdu ich z Siedlec³¹. Być może mowa tu o opuszczeniu posiadłości Aleksandry Ogińskiej po zaślubinach księżniczki Marii Czartoryskiej z księciem Ludwikiem Wirtemberskim, które odbyły się tam pod koniec października 1784 roku. Artur Zióntek sugeruje natomiast, że „wiersz Książnina powstał zapewne zimą na przełomie 1785/1786 roku, którą poeta, jak sam pisze w liście do Stanisława Kłokockiego, spędził w Siedlcach³²”.

Udało mi się także zawęzić lub ustalić w przybliżeniu roczne daty powstania innych utworów opublikowanych w pierwszym tomie *Poezji. Edycji zupełnej*, który został ogłoszony drukiem dokładnie 27 października 1787 roku³³.

Tak np. biorąc pod uwagę sposób zaprezentowania adresatki w wierszu *Na urodziny ks[ię]żny Izabeli Czartoryskiej*, ukazanej jako wzorowa obywatelka i matka, co nasuwa skojarzenia z wizerunkiem generalowej ziem podolskich, utrwalonym

w świadomości jej współczesnych za sprawą wystawionej w czerwcu 1786 roku opery *Matka Spartanka*, można przypuszczać, że wiersz został napisany z okazji czterdziestych pierwszych urodzin księżnej, przypadających na początek marca 1787 roku.

Również oda *Ks[iążę]ciu Ad[amowi] i Kaz[imierzowi] Czartoryskiemu. Raj Brzeżański*, opublikowana w 1787 roku, zapewne powstała wcześniej, jako że najprawdopodobniej została zainspirowana kilkudniowym pobytem Adama Kazimierza Czartoryskiego w dobrach brzeżańskich w sierpniu 1780 roku, w czasie kilkumiesięcznego objazdu majątków na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Opis tej podróży, zbieżny z sytuacją liryczną zaprezentowaną w wierszu Książnina, znalazł się m.in. w pamiętniku *Historia mego wieku i ludzi, z którymi żyłem* Karpińskiego³⁴.

Utwór *Jan[owi] Nep[omucenowi] Małachowskiemu, marszałkowi Tryb[unału] Kor[onnego]* został z kolei napisany najprawdopodobniej w 1786 lub 1787 roku, w czasie gdy Jan Nepomucen Małachowski piastował urząd marszałka Trybunału Koronnego. Być może poeta stworzył tę odę w maju 1787 roku z okazji hucznie świętowanych imienin Małachowskiego. Obchody rozpoczęły się w Lublinie 16 maja

Trudna do ustalenia
jest precyzyjna
data powstania wiersza
Do Aleks[andry] Ogińskiej

i trwały przez dziewięć dni. W tym czasie na cześć marszałka odbywały się liczne fety, bale, uroczyste obiady i kolacje uświetnione salwami z armat, tańce, koncerty, spektakle, iluminacje itp. Były one uatrakcyjnione wieloma pieśniami i wierszami napisanymi na tę okoliczność. W obchodach tych brała również udział przybyła na tę okazję do Lublina księżna Izabela Czartoryska z synami i członkami swego dworu, wśród których być może był także Książnin³⁵.

W zawężeniu dat powstania niektórych liryków pomocne okazały się zawarte przez Książnina w tytułach utworów zamieszczonych w wydaniu z 1787 roku informacje na temat funkcji pełnionych przez adresatów. Tak oto wiersz *Do księdza Grzegorza Piramowicza* w pierwodruku nosił tytuł *Do ks[iędza] Grzegorza Piramowicza, kanonika kamienieckiego*, co oznacza, że mógł zostać napisany najwcześniej około 1779/1780 roku, gdyż wówczas duchowny otrzymał nominację na urząd kanonika katedry kamienieckiej. Utwór zatytułowany w autografie *Do ks[iędza] Urb[ana] Szostowicza* powstał z kolei prawdopodobnie w tym samym roku, w którym go opublikowano, na co wskazuje tytuł pierwodruku: *Do ks[iędza] Urbana Szostowicza, proboszcza chęcińskiego*, zawierający informację o otrzymanej przez adresata w 1787 roku godności proboszcza Chęcina. Można przypuszczać, że oda *Do Michała Zaleskiego* została napisana najwcześniej w 1783 roku, jako że od tego właśnie czasu adresat sprawował urząd wojskiego litewskiego, o którym wspomina się w tytule pierwszej drukowanej wersji utworu. Oczywiście nie można mieć pewności, czy te założenia są słuszne, ponieważ autor mógł nadać tym lirykom przytoczone tu tytuły już przed oddaniem ich do druku w 1787 roku.

Jak już zostało wspomniane, w czterech początkowych księgach rękopisu Książnin zamieścił dwa liryki, które miały swój pierwodruk w pierwszym tomie *Poezji. Edycji zupełnej* z 1787 roku, a rok później zostały ponownie opublikowane w trzecim tomie tego zbioru jako fragmenty sielanki dramatycznej. Oba te wiersze (*Intryga* oraz *Do kwiatów*) musiały powstać kilka lat wcześniej, skoro zostały włączone do *Troistego wesela* datowanego na lata 1783–1785. O tym, że wiersz *Intryga* został napisany wcześniej, świadczy także przedmowa autora do wspomnianej sielanki dramatycznej:

Ta sielanka jest pierwszym mojego pióra doświadczeniem, które mi przyszło uczynić do teatru księżny generałowej podolskiej. Żądaniem jej było, aby zrobić co wiejskiego z niektórych piosnek polskich, a mianowicie z tej J[egomości] P[ana] Szymanowskiego *Zosiu, Zosiu! moja*

luba etc. i dwóch moich, jako to: *Darmo mnie, matko, stawiasz krosienka* etc., i: *Tekłuniu! Oto raz trzeci* etc.³⁶

Wszelkie ustalenia dotyczące dat i okoliczności powstania liryków Książnina udało mi się poczynić po przestudiowaniu licznych archiwaliów, pamiętników z epoki oraz wiadomości zamieszczonych w ówczesnej prasie informacyjnej.

Obecność tłumaczeń w rękopisie

Podczas przygotowywania edycji liryków Książnina należało się również zastanowić nad obecnością w manuskrypcie wierszy będących tłumaczeniami utworów zagranicznych autorów, a także nad ich relacjami z tekstem oryginalnym. Jak zauważył Andrzej Guzek, „jedną ze stałych cech osobowości Książnina była potrzeba pełnego ujawniania zależności własnych tekstów od literackich antenatów”³⁷. Co ciekawe, w *Edycji zupełnej* Książnin zarówno w podtytułach wierszy, jak i w przypisach do poszczególnych fragmentów tekstu informował o tym, że nie są one w pełni oryginalne. W autografie poeta zrezygnował z kolei z tego typu objaśnień i tylko w tytułach i podtytułach niektórych liryków odnotował nazwisko autora zagranicznego, z którego utwór zaczerpnął.

W czterech początkowych księgach rękopisu poeta tylko dwa razy wskazał, że dany wiersz jest przekładem, umieszczając w tytule nazwisko autora oryginału, teraz udało się zaś ustalić, jakich konkretnie utworów są to parafrazy. Jednym z tych liryków jest *Piorun, z Thomsona*, ogłoszony drukiem w *Wierszach* z 1783 roku oraz w *Poezjach* z 1787 roku. Jest to parafraza fragmentu utworu *Lato (Summer)*, stanowiącego część poematu opisowego Jamesa Thomsona pt. *Pory roku (The Seasons)*, opublikowanego w 1730 roku. *Lato (Summer)* jako samodzielny utwór Thomsona ukazało się drukiem także wcześniej, w 1727 roku. Drugi z tych liryków to *Psyche, z Frakastora*, który jest parafrazą wiersza *Psyche* Girolamo (Hieronymusa) Fracastoro, umieszczonego wyjątkowo w pisany prozą dialogu filozoficznym pt. *Fracastorius sive de anima dialogus*³⁸.

W czterech początkowych księgach liryków znalazły się jednak także i takie utwory, które były inspirowane dziełami literatury obcej, jednak poeta pominął tę informację, natomiast zamieścił ją w autorskich przypisach w *Poezjach* z 1787 roku. Przykładem niech będzie wiersz *Herkules młody. Do księcia Adama Czartoryskiego, generałowicza podolskiego*. W *Edycji zupełnej* autor dodał następujące objaśnienie do piątej strofy tego utworu: „Sławny ten obraz Cnoty

i Rozkoszy, ukazujących się przed Herkulesem, wzięty jest z Ksenofonta³⁹, w *Poezjach Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisanych* zaś brak tej informacji. Utwór Książnina, napisany na okoliczność imienin Adam Jerzego Czartoryskiego⁴⁰, jest parafrazą fragmentu drugiej księgi *Wspomnień o Sokratesie* Ksenofonta, zatytułowanego *Herkules na rozstajnych drogach*, w którym zostały opisane wahania młodego herosa dotyczące tego, jaką drogę życiową ma obrać.

Podobnie jest w przypadku utworu *Do ks[iążęci]a Ad[am]a Jerz[eg]o Czartoryskiego*, będącego parafrazą pieśni *Na śmierć Adonisa* autorstwa Biona ze Smyrny⁴¹. Książnin powiadomił czytelników, z dzieł którego autora czerpał inspirację, wyłącznie w drukowanych zbiorach zawierających ten utwór. W *Wierszach* informację tę odnajdujemy już w tytule brzmiącym *Lament Wenery. Z Biona*, ponadto autor w przypisie wyjaśnił, że: „Wzięta tu jest bardziej treść rzeczy niż tłumaczona”⁴². W wydaniu z 1787 roku tylko w autorskich objaśnieniach do tekstu, zatytułowanego tak samo jak w rękopisie, Książnin napisał z kolei, że: „Treść tego obrazu wzięta jest z Biona, poety greckiego”⁴³.

Niekiedy informacje zamieszczone przez Książnina w objaśnieniach do utworów z *Poezji* z 1787 roku wymagały korekty. Przykładem może tu być wiersz *Do Jana Kłokockiego*.

Po raz pierwszy utwór ten, zatytułowany *Pieśń Homera*, został opublikowany w zbiorze *Wiersze* w 1783 roku. Nie był on wówczas dedykowany żadnemu adresatowi. Książnin prawdopodobnie przereklamował ten wiersz między 1783 a 1787 rokiem, przed ogłoszeniem go drukiem w *Poezjach. Edycji zupełnej*. W zbiorze z 1787 roku poeta tylko w przypisie do wiersza zamieścił następujące objaśnienie: „Homer, na starość przy ślepotcie swojej, miał chodzić o żebrany chlebie; na dowód może służyć pieśń jego, w tym gatunku najpiękniejsza, którą przetłumaczoną umieściłem tu w sposób dygresji lirycznej”⁴⁴. W trakcie przygotowywania edycji liryków z rękopisu ustaliłam, że oda ta jest parafrazą nie utworu Homera, a przypisywanej Homerowi pieśni pt. *Eiresione*, zawartej w 33 paragrafie *Żywota Homera (Vita Homeri)* autorstwa Pseudo-Herodota⁴⁵.

W przypisie do wiersza *Do Ignac[ego] Cieplińskiego*, po raz pierwszy opublikowanego właśnie w *Poezjach* z 1787 roku, Książnin zamieścił zaś następującą informację: „Rzecz tej ody wzięta jest z *Galatei*, romansu hiszpańskiego, pisał go autor sławnego *Don-Quixot*, czyli *Donkiszota*”⁴⁶. Udało się ustalić,

że utwór jest jednak parafrazą pisanego prozą początkowego fragmentu trzeciej księgi francuskojęzycznej *Galatei* autorstwa Jean-Pierre’a Clarisa de Florian (wyd. 1783), będącej przeróbką napisanej w języku hiszpańskim *Galatei* Miguela Cervantesa (wyd. 1585). Oryginalny utwór Cervantesa składał się z sześciu ksiąg, jednak był niedokończony. Florian, wzorując się na oryginale, przerobił i skondensował tekst Cervantesa w trzech księgach, po czym dopisał jeszcze jedną księgę, czwartą. Książnin najprawdopodobniej wzorował się na tekście Florian, jako że w *Galatei* Cervantesa parafrazowanego przez poetę fragmentu nie ma⁴⁷.

Biorąc pod uwagę przekonanie badaczy o każdorazowym informowaniu czytelników przez Książnina o tym, że dany utwór jest powiązany z dziełem zagranicznego twórcy, interesującym przypadkiem wydaje się liryk *Na Nicę*, pokazujący, że czasami autor w ogóle nie podawał źródła swojej inspiracji, gdy tylko swobodnie korzystał z wątku czy tematu występującego w utworze innego autora. Otóż temat wspomnianego liryku został zaczerpnięty ze słynnej canzonetty

Pietra Metastasia *La libertà. A Nice* napisanej w Wiedniu w 1733 roku. Canzonetta tego rokokowego twórcy cieszyła się dużym zainteresowaniem w XVIII wieku w Polsce, o czym świadczą jej przekłady oraz inspirowane nią wiersze, które wyszły spod pióra wielu polskich poetów. Książnin

również ma w swym dorobku literackim tłumaczenie tego utworu, po raz pierwszy ogłoszone drukiem w *Erotykach* pod tytułem *Z Metastazjusza*, a później, w wersji znacznie zmienionej, opublikowane w trzecim tomie zbioru *Poezje. Edycja zupełna* (1788) jako wiersz *Do Nicy. Z Metastazjusza*, opatrzony następującym przypisem autorskim: „Tłumaczenie tej sztuki całe odmieniłem, a lubo i tak jeszcze od rzetelnego wybicia dalekim znajduję, przynajmniej tryb wierszowania i ściślejsze wyrazów związanie dosyć znośnymi być mogą”⁴⁸. Opisana tu sytuacja skłania do refleksji, że być może w Rękopisie Puławskim jest więcej liryków, w przypadku których poeta nie wskazał na ich związek z dziełami literatury światowej.

Adresaci liryków

Ważnym aspektem liryków zawartych w autografie Książnina jest dobór ich adresatów. Tytuły zamieszczonych w podstawie wydania utworów wskazują wielokrotnie na pojęcia abstrak-

Interesującym przypadkiem wydaje się liryk *Na Nicę*, pokazujący, że czasami autor w ogóle nie podawał źródła swojej inspiracji

cyjne, elementy natury i otaczającego świata, jednak znacznie częściej mamy do czynienia z przypisaniem wierszy rzeczywistym osobom. Tę swoistą galerię postaci tworzą przede wszystkim członkowie rodziny protektora Książnina – Adama Kazimierza Czartoryskiego, utrzymujący z nim sąsiedzkie stosunki możnowładcy (np. Ogińscy, Piaskowscy, Kłokoccy), a także bliscy współpracownicy księcia, rezydenci i stali bywalcy jego dworu, np. Piotr Borzęcki, Ignacy Ciepłiński, Karol Rafał Berken, Jan Rembieliński, Stanisław Kłokocki, Ignacy Witostawski czy Dionizy Hrebniński.

W czterech księgach autografu obok utworów od początku dedykowanych danym osobom i pisanych bez wątpienia z myślą o nich odnajdujemy też wiersze pierwotnie pozabawione adresata lub skierowane do fikcyjnej postaci, a dopiero w kolejnej redakcji, po wprowadzeniu często daleko idących zmian i dodaniu odpowiedniego wstępu w postaci dodatkowych strof, przeznaczone dla konkretnych osób z kręgu Czartoryskich. Tak jest np. w przypadku wiersza *Do Jana Kłokockiego* czy *Do Dionizego Hrebnińskiego*.

Może zastanawiać, zwłaszcza w odniesieniu do wierszy, które w pierwodruku nie były skierowane do konkretnego adresata, dlaczego dany utwór został poświęcony tej, a nie innej osobie oraz jakimi pobudkami kierował się wówczas autor. Książnin zapewne często działał pod wpływem impulsu, chcąc upamiętnić istotne chwile z życia adresatów, często związane z pełnieniem ważnych funkcji publicznych (np. *Janowi Nepomucenowi Małachowskiemu, marszałkowi Trybunału Koronnego; Ks[iażę]ciu August[owi] Czartoryskiemu, w[o]dzie rusk[iemu]; Do ks[iażę]cia Ad[ama] K[azimierza] Czartoryskiego, marszałka Tryb[unału] u Lit[ewskiego]*), lub wydarzenia dziejące się na dworze Czartoryskich (np. *Do Michała Zaleskiego, Intryga, Róża Temiry, Amarylla, O Filorecie*). W niektórych lirykach widoczna jest także chęć wyrażenia własnych uczuć względem przyjaciół czy mecenasów (np. *Do Franciszka Karpińskiego; Do Stan[isława] Kłokockiego; Do Anny Świętorzeckiej; Do Ignac[ego] Witostawskiego; Do J[asnie] O[święconego] Ks[iażę]cia J[ego] m[os]ci Adama Kazimierza Czartoryskiego; Ks[iażę]ciu August[owi] Czartoryskiemu, w[o]dzie rusk[iemu]*). Niekiedy można odnieść wrażenie, że utwór bywa odbiciem dawnej rozmowy czy chwil spędzanych z adresatem (np. *Do Dionizego Hrebnińskiego, Do Piotra Borzęckiego*). Być może Książnin jako nadworny poeta czuł także powinność obdarowania wierszami osób goszczących na dworze

Czartoryskich lub w jakiś sposób z nim związanych. W większości przypadków trudno jednoznacznie określić motywacje poety, które z braku dostatecznych informacji muszą pozostać jedynie w sferze domysłów. Podczas przygotowywania edycji liryków z czterech początkowych ksiąg *Poezji... ręką własną pisanych* często pomocne okazywało się prześledzenie (na tyle, na ile to możliwe) relacji łączących adresatów wierszy z Czartoryskimi i z Książninem, przyjrzenie się wypowiedziom poety oraz objaśnieniom do tekstów jego autorstwa, wskazującym niekiedy genezę ich powstania.

W opracowywanych księgach liryków znajduje się także kilka ód adresowanych do konkretnych osób, jednak utwory te są pozbawione elementów pochwalnych, zawierają jedynie refleksje i przemyślenia skierowane do odbiorcy wskazanego w tytule i niekiedy również w tekście. Prawdopodobnie wypowiedzi literackie tego typu wynikały z chęci ofiarowania danej osobie utworu poetyckiego, stanowią odwołanie do wspólnie wyznawanych idei, poglądów lub są pokłosem rozmów odbywanych z adresatem.

Ważnym aspektem pracy nad edycją okazały się badania mające na celu określenie, kim byli adresaci ód Franciszka Dionizego Książnina oraz co łączyło ich z poetą lub z jego protektorami – Adamem

W trakcie licznych kwerend udało się odnaleźć informacje o wszystkich adresatach ód Książnina

Kazimierzem Czartoryskim oraz Izabelą z Flemmingów Czartoryską. W trakcie licznych kwerend udało się odnaleźć informacje o wszystkich adresatach ód Książnina, dzięki czemu mogłam nakreślić ich sylwetki oraz wyjaśnić powiązania tych osób z Książninem lub Czartoryskimi.

Ponadto istotne było odszukanie odpowiedzi na pytanie, czy cechy adresatów, wspomniane przez autora w skierowanych do nich wierszach, znajdowały odbicie w różnorodnych – opublikowanych i rękopiśmiennych: biograficznych, pamiątnikarskich, epistolarnych, urzędowych itp. – źródłach z epoki. Opracowanie tej części edycji wymagało żmudnych poszukiwań, jednak było to bardzo satysfakcjonujące przedsięwzięcie, które zaowocowało dotarciem do wartych odnotowania informacji nie tylko na temat osób dobrze znanych, ale też zapomnianych. Co ważne, podjęte studia doprowadziły do sformułowania wniosku, że poeta wskazywał w swoich utworach takie cechy czy przejawy działalności adresatów, które były powszechnie znane i cenione.

Zagadnienie to wymaga osobnego opracowania i powinno być przedmiotem odrębnej publikacji, w związku z tym podam tylko kilka przykładów. W utworze dedykowanym Joannie Piaskowskiej Książnin akcentował te same

cechy adresatki, na które zwracali uwagę autorzy innych poświęconych jej wierszy⁴⁹. W odzie *Do ks[iędz]a Ign[acego] Nagurczewskiego. Kaskada* (III 2) puławski poeta podkreślił naukowy i twórczy profil działań księdza, za które został on odznaczony przez króla medalem Merentibus⁵⁰. W odzie *Do Celestyna Czaplica* Książnin odwołał się do różnych aspektów osobowości i działalności publicznej adresata znajdujących odbicie w archiwaliach, do których dotarłam⁵¹. Również wizerunek adresata liryku *Do Ignacego Witostawskiego* jest zbieżny ze wspomnieniami o obożnym koronnym zawartymi w pamiętnikach z epoki⁵².

W większości wypadków udało się odnaleźć w materiałach źródłowych informacje o adresatach, uwypuklone w utworach poetyckich Książnina, co daje obraz charakteru twórczości pochwalnej tego autora i pozwala oddzielać ją od pustego, bezmyślnego panegiryzmu, który poeta krytykował.

Odwołania do autentycznych miejsc i zdarzeń

W rękopisie są również takie liryki, w których poeta zamieścił odwołania do otaczającej go rzeczywistości (nie tylko do znanych mu osób, ale również do miejsc i zdarzeń związanych z codziennym życiem rodziny Czartoryskich lub ważnych dla wszystkich obywateli Rzeczypospolitej). Podczas przygotowywania edycji tych wierszy starałam się dowiedzieć, czy w takich przypadkach poeta kreślił wyłącznie własną wizję, czy może opisywane przez niego miejsca i wydarzenia znajdowały pokrycie w rzeczywistości. Jak się okazało, również w tego rodzaju utworach nietrudno dostrzec informacje zawarte w innych tekstach z epoki, głównie w pamiętnikach i korespondencji.

Tendencja ta widoczna jest m.in. w jednym z pierwszych wierszy zamieszczonych w rękopisie – *Do ks[ię]ż[ę]cia Ad[ama] K[azimierza] Czartoryskiego, marszałka Tryb[una]łu Lit[ewskiego]o* – w którym poeta opisuje, jak wyglądały obrady Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego pod przewodnictwem Adama Kazimierza Czartoryskiego w 1782 roku⁵³. Książę wstąpił się wówczas jako sprawiedliwy i bezstronny marszałek, pilnie strzegący niezawisłości trybunału, i właśnie tak został zaprezentowany przez Książnina, co koresponduje ze wspomnieniami zawartymi w pamiętnikach Juliana Ursyna Niemcewicza⁵⁴ i Franciszka Karpińskiego⁵⁵, z fragmentami korespondencji króla Stanisława Augusta Poniatowskiego⁵⁶ oraz późniejszymi zapiskami Ludwika Dębickiego, monografisty Puław⁵⁷. Ponadto w słowach:

„Widziałem, przebóg! U tego kościoła / duchy jakoweś wicherzące latały”, wytłumaczonych w autorskim przypisie następująco: „Pamiętne Księstwu Litewskiemu okoliczności, o których tu wzmianka, nie potrzebują objaśnienia”⁵⁸, poeta nawiązał prawdopodobnie do głośniejszej, skandalicznej sprawy Benedykta Ogonowskiego, w której wyrok zapadł właśnie podczas tego trybunału⁵⁹.

W odzie poświęconej Aleksandrze Ogińskiej (*Do Aleks[andry] Ogińskiej, h[etmanowej] Litewskiej*) poeta nie tylko zwrócił uwagę na adresatkę wiersza, ale także oddał nastrój panujący w jej rezydencji. Potwierdzeniem informacji podanych przez Książnina są liczne zapiski osób bywających w Siedlcach i znających hetmanową wielką litewską, jak np. fragmenty pamiętników Adama Jerzego Czartoryskiego⁶⁰, Juliana Ursyna Niemcewicza⁶¹, Zofii Ścisławskiej⁶², Natalii Kickiej⁶³, oraz wspomnienia Karla Heinricha von Heykinga – cudzoziemca przebywającego w Polsce pod koniec XVIII wieku⁶⁴, Klementyny z Tańskich Hoffmannowej⁶⁵ czy Aleksandry z Chomętowskich Borkowskiej⁶⁶.

W niepublikowanym nigdzie wierszu *Powązki*⁶⁷ Książnin utrwalił wygląd letniej rezydencji księstwa Czartoryskich, zgodny np. z informacjami zamieszczonymi w pamiętnikach goszczących tam cudzoziemców (takich jak Johann Bernoulli⁶⁸ czy William Coxe⁶⁹), ale też opisał panujące tam zwyczaje, ukazując specyficzną jak na tamte czasy relację generałowej ziem podolskich z dziećmi, o której dowiadujemy się również z pamiętników jej najstarszego syna Adama Jerzego Czartoryskiego⁷⁰ oraz z zapisków księżnej⁷¹.

Do tego typu utworów można także zaliczyć wiersz *Do ks[ię]ż[ę]cia Ign[acego] Nagurczewskiego. Kaskada*. Inspiracją do jego powstania była kaskada, prawdopodobnie sztucznie utworzona, w pobliżu Wołczyna, o czym Książnin komunikował czytelnikom w przypisie autorskim do tekstu w *Poezjach. Edycji zupełnej*: „Ta kaskada jest niedaleko Wołczyna, w województwie brzeskim lit[ewskim]. Dzieło ksi[ę]ż[ę]ny generałowej ziem podolskich”⁷². Być może to samo miejsce miał na myśli Adam Jerzy Czartoryski, kiedy wspominając lata dziecinne spędzone w Wołczynie, pisał: „[...] zwykle jeździliśmy na wesołe, przyjemne i malownicze podwieczorki do Rymczai, wsi pobliskiej, gdzie był źródło malowniczy w miejscu przez matkę moją ozdobiony”⁷³.

Przygotowanie wydania liryków z *Poezji Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisanych* jest zadaniem z jednej strony trudnym, stanowiącym spore wyzwanie dla edytora, a z drugiej – bardzo ciekawym, biorąc pod uwagę m.in. mnogość przekazów, obecność pośród nich przekładów, liczne kwestie, które wymagają wyjaśnienia, oraz powstające pod wpływem lektury zawartych w rękopisie wierszy pytania pozostające dotychczas bez odpowiedzi. Na wydawcy spoczywa odpowiedzialność nie tylko za nadanie ostatecznego kształtu literackiemu testamentowi autora, ale również za dostarczenie czytelnikom ważnych informacji na temat zawartych tam utworów, pomocnych, a niekiedy nawet kluczowych w ich interpretacji, dzięki czemu praca ta ma szansę stać się użytecznym źródłem wiedzy nie tylko o poezji i biografii Książnina, ale także o epoce, w której żył, oraz o wybitnych, lecz niekiedy zapomnianych postaciach z jego otoczenia. Rękopis Puławski z pewnością kryje w sobie jeszcze wiele tajemnic, których odkrycie pozwoli wyjść poza obecny stan badań nad twórczością Książnina.

Key Words: Franciszek Dionizy Książnin, editorship, autograph, lyrics, Enlightenment poetry, 18th century

Abstract: The aim of the paper is to present the most important findings of the editor made during the preparation of publication of four initial books of lyrics published in *Poezje Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisane* (*Franciszek Dionizy Książnin's Poetries, Written in His Own Hand*), or the so-called Puławy Manuscript (Rękopis Puławski). The findings in question concern: the messages and archetypes of the poems from Książnin's manuscript, published earlier in "Zabawy Przyjemne i Pożyteczne" ("Pleasurable and Useful Entertainments"), ephemera and three collections authored by the poet, namely *Erotyki* (*Erotic Poems*) from 1779, *Wiersze* (*Poems*) from 1783 and *Poezje. Edycja zupełna* (*Poetries. Complete Edition*) from 1787; dating of the works and determining the reasons behind their creation; the presence of translations in the autograph and the author's notes that relate to them; the choice of addressees; and finally, references to authentic places and events connected with the everyday life of the Czartoryski family or those important for all the citizens of the Republic of Poland, which Książnin included in his text.

¹ Biblioteka Pisarzy Polskiego Oświecenia, wydawana w Instytucie Badań Literackich PAN, rozpoczyna edycję krytyczną kolejnych tomów dzieł Franciszka Dionizego Książnina. Poniższy artykuł jest rezultatem pracy nad przygotowaniem pierwszych czterech ksiąg liryków z Rękopisu Puławskiego.

² Autograf ten znajduje się w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie (rkps sygn. 2223), jednak dostępny jest także w formie publikacji książkowej przygotowanej przez wydawnictwo Collegium Columbinum; *Poezje Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisane*, t. 1–2, druk pomocniczy do zdjęć cyfrowych rękopisu Fundacji Książąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie, Kraków 2006, Biblioteka Tradycji, nr 57.

³ Opracowaniem wydania liryków zawartych w Rękopisie Puławskim zaczęłam zajmować się podczas studiów doktoranckich, przygotowując pod kierunkiem prof. Barbary Wolskiej rozprawę doktorską zatytułowaną „Na koniec jakaś pamięć tam zostawa, gdzie nas nie będzie...” *Cztery początkowe księgi liryków z „Poezji Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisanych”*. Edycja krytyczna ze wstępem. Pracę tę obroniłam z wyróżnieniem 1 grudnia 2017 roku. Zamierzam kontynuować badania rozpoczęte na studiach i przygotować edycję wszystkich liryków z manuskryptu Książnina.

⁴ Więcej na temat różnic w przekazach poszczególnych liryków Książnina oraz trudności związanych z ich kolacjonowaniem zob. B. Bednarek, *Kolacjonowanie przekazów wierszy Franciszka Dionizego Książnina na podstawie wybranych liryków zawartych w autografie poety – dylematy edytorskie*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Litteraria Polonica” 2016, z. 4 (34): „Na szlakach literatury...” *Prace literaturoznawcze i edytorskie ofiarowane Profesor Barbarze Wolskiej z okazji siedemdziesiątych urodzin oraz czterdziestopięcioletnia pracy naukowej*, pod red. M. Szymor-Rólcza, s. 235–246. Zob. też: T. Kostkiewiczowa, *Książnin jako poeta liryczny*, Wrocław 1971.

⁵ Oficjalne świętowanie okrągłej rocznicy zwycięstwa pod Wiedniem, zainicjowane przez Komisję Edukacji Narodowej, zostało zaplanowane na 12 października. Wprawdzie rocznica ta przypadała 12 września (tj. w czasie wakacji), jednak obchody w całym kraju przełożono na następny miesiąc, by odbywały się po rozpoczęciu roku szkolnego; M. Poniątkowski, *List okólny do zgromadzeń szkolnych*, w: *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, oprac. J. Lewicki, Kraków 1925, s. 180.

⁶ J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, t. 1, tekst opracował i wstępem poprzedził J. Dihm, Warszawa 1957, s. 164.

⁷ Konstanty Czartoryski, według formalnych ustaleń, urodził się 28 października 1773 roku. Z okazji narodzin księcia Konstantego Książnin napisał także utwór pt. *Do J[asnie] O[świeconego] K[s]iężęcia J[ego] m[oi]ści Czarotorskiego, Generała Ziem Podolskich, z okazji narodzonego syna Konstantego Adama Aleksandra Tadeusza 28 października 1774, oda*, opublikowany w drugiej połowie listopada 1774 roku w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych”; E. Aleksandrowska, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1770–1777. *Monografia bibliograficzna*, Warszawa 1999, s. 12 i 73.

⁸ Ostatnie chwile życia Augusta Czartoryskiego opisali: jego synowa księżna Izabela Czartoryska oraz jego wnuk Adam Jerzy Czartoryski; L. Dębicki, *Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks[ięży] Czartoryskich w Krakowie*, t. 1, Lwów 1887, s. 52; A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809*, wybrał, opracował, wstępem i przypisami opatrzył J. Skowronek, Warszawa 1986, s. 85–86.

⁹ „Gazeta Warszawska” 1782, z 6 kwietnia, nr 28, s. 1.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Czartoryski musiał być powszechnie nazywany w ten sposób, skoro takie informacje odnajdujemy też we wspomnieniach cudzoziemców goszczących w Polsce w XVIII wieku; K. H. von Heyking, *Wspomnienia z ostatnich lat Polski i Kurlandii. 1752–1796*, w: *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, oprac. i wstępem poprzedził W. Zawadzki, Warszawa 1963, s. 382; J. Bernoulli, *Podróż po Polsce*, w: ibidem, s. 382.

¹² „Gazeta Warszawska” 1782, z 6 kwietnia, nr 28, s. 2.

¹³ Ibidem.

¹⁴ F. D. Książnin, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 1, wyd. w Drukarni uprzywilejowanej M. Grölla, Księgarza Nadwornego J. K. Mci, Warszawa 1787, s. 172.

¹⁵ A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały*, s. 88–89.

¹⁶ *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej*, z. 39: 1781–1785, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1915, s. 19 i 122.

¹⁷ T. Mikulski, *Książnin w bibliotece Zaluskich*, w: idem, *Ze studiów nad Oświeceniem. Zagadnienia i fakty*, Warszawa 1956, s. 250 i 252–253.

¹⁸ J. U. Niemcewicz, op. cit., s. 160.

¹⁹ H. Waniczkówna, *Czartoryski Adam Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, pod red. W. Konopczyńskiego, Kraków 1938, s. 252.

²⁰ A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały*, s. 89

²⁰ *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej*, s. 109. Nie są to jedyne nowe fakty dotyczące życiorysu Książnina, które udało mi się ustalić podczas pracy nad edycją jego liryków. Jak wiadomo, w połowie 1780 roku (tj. rok przed oddelegowaniem autora *Ody do wásów* przez generała ziem podolskich do pracy w Bibliotece Zaluskich) na życzenie Adama Kazimierza Czartoryskiego na jego dwór przybył Franciszek Karpiński, który niebawem za miast Książnina objął stanowisko książecego sekretarza; E. Aleksandrowska, *Książnin Franciszek*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, pod red. E. Rostworowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 123. O traktowaniu Karpińskiego jako kogoś, kto miał zastąpić Książnina, świadczy nie tylko to, że poeci nie byli zatrudnieni na dworze księcia jednocześnie, ale także – zgodnie z informacjami, do których dotarłam – dokładnie taka sama wysokość ich wynagrodzenia, tj. 1512 zł; *Wyciąg sumy pieniężnej w roku totalnym to jest a die prima junij 1782 ad u ejusdem 1783. Ile wynosić będzie rocznie do opłacenia osób niżej wyrażonych*, rkps Czart., sygn. 6027, t. 1; *Wyciąg osób mających wyznaczenie miesięcznego, kwartalnego i zasług rocznych z opisaniem liberii in Junio 1787*, rkps Czart., sygn. 6027, t. 1.

²¹ *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*, t. 1: 1780–1787, do druku przygotował L. Kamykowski, Kraków 1932, s. 238–239.

²² A. Maciesza, *Dr. med. Paweł Czenpiński, w: Epoka wielkiej reformy. Studia i materiały do dziejów oświaty w Polsce XVIII wieku*, red. S. Łempicki, Lwów–Warszawa 1923, s. 88; *Protokoły posiedzeń Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych 1775–1792*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1908, s. 61.

²³ J. Pietrkiewicz, *Literatura polska w perspektywie europejskiej. Studia i rozprawy*, tłum. A. Olszewska-Marcinkiewicz i I. Sieradzki, teksty wybrał, oprac. i przedmową opatrzył J. Starnawski, Warszawa 1986, s. 169.

²⁴ P. Pluta, *Uczony i „wiedmy”. „Babia Góra. Do Pawła Czenpińskiego, gdy objeżdżał góry krakowskie”*, w: *Czytanie Książnina*, pod red. B. Mazurkowej i T. Chachulskiego, Warszawa 2010, s. 175.

²⁵ *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej*, s. 61.

²⁶ *Ibidem*, s. 65.

²⁷ A. Maciesza, op. cit., s. 88.

²⁸ *Protokoły posiedzeń Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych 1775–1792*, s. 58–59.

²⁹ *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*, s. 222.

³⁰ F. D. Książnin, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 1, s. 9.

³¹ *Ibidem*, s. 11.

³² A. Ziótek, *Żywot towarzyski Aleksandry Ogińskiej utrwalaony w piśmiennictwie XVIII wieku*, w: *Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie*, pod red. I. Maciejewskiej i K. Stasiewicz, Olsztyn 2008, s. 256.

³³ *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku. Źródła*, t. 2: „Gazeta Warszawska” 1786–1792, oprac. S. Grzeszczuk i D. Hombek, red. naukowa Z. Goliński, Kraków 1995, s. 125.

³⁴ F. Karpiński, *Historia mego wieku i ludzi, z którymi żyłem*, oprac. R. Sobol, Warszawa 1987, s. 99–100.

³⁵ *Diariusz obchodu imienin Jaśnie Wielmożnego Jana Nepomucena Nałęcz Malachowskiego, marszałka Trybunału Koronnego, którego obchód przez Jaśnie W[ielmożnych] deputatów wykonywany, całą oktawę obejmował roku 1787*, dr. ulot., b.m.r. [Lublin, po 24 maja 1787 roku?], 4°, IBL, sygn. XVIII.2.1058.

³⁶ F. D. Książnin, *Do Czytelnika*, w: idem, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 3, wyd. w Drukarni uprzywilejowanej M. Grölla, Księgarza Nadwornego J.K. Mci, Warszawa 1788, s. 171.

³⁷ A. K. Guzek, *Franciszek Dionizy Książnin (1750–1807)*, w: *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 1, pod red. T. Kostkiewiczowej i Z. Golińskiego, Warszawa 1992, s. 571.

³⁸ H. Fracastorii, *Fracastorius sive de anima, dialogus*, w: idem, *Opera omnia*, Wenecja 1555, s. 216.

³⁹ F. D. Książnin, *Herkules młody. Do księcia Adama Czartoryskiego, generałowicza podolskiego*, w: idem, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 1, s. 24.

⁴⁰ R. Kaleta, *„Muzy puławskiej nowe coraz pienię”. O życiu, twórczości, drukach i autografach F. D. Książnina*, w: idem, *Oświeceni i sentymentalni. Studia nad literaturą i życiem w Polsce w okresie trzech rozbiórów*, Wrocław 1971, s. 357.

⁴¹ Bion, *Na śmierć Adonisa*, w: *Sielanka grecka. Teokryt i mniejsi bukolicy*, tłum. A. Świerkówna, oprac. J. Łanowski, Wrocław 2007, s. 121–124 (wyjątkowo utwór ten został przetłumaczony przez I. Krzemiecką-Krońską).

⁴² F. D. Książnin, *Wiersze*, t. 1, wyd. nakładem i drukiem M. Grölla, Księgarza Nadwornego J. K. Mci, Warszawa 1783, s. 121.

⁴³ Idem, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 1, s. 112.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 63.

⁴⁵ Pseudo-Herodot, *Żywot Homera*, w: *Homeriká, czyli żywoty Homera i poematy przypisywane poecie*, przełożył, komentarzem i przypisami opatrzył W. Appel, Warszawa 2007, s. 62–89.

⁴⁶ F. D. Książnin, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 1, s. 125.

⁴⁷ Warto tu zaznaczyć, że polskie tłumaczenie *Galatei* (wyd. 1787), dokonane przez anonimowego autora, również było wzorowane na tekście Floriana.

⁴⁸ F. D. Książnin, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 3, s. 259–264.

⁴⁹ Zob. np. A. K., *Do Jaśnie Wielmożnej J[e]m[osi]ci Pani Piaskowskiej, podkomorzyny krzemienieckiej, w dzień jej imienin*, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1777, t. 15, cz. 2, s. 341; U. Szostowicz, *Do Jaśnie W[ielmożnego] J[ego]m[osi]ci Mikołaja Piaskowskiego, podkomorzego krzemienieckiego, po szczęśliwym z ospy ozdrowieniu Jaśnie W[ielmożnej] Podkomorzyny, małżonki jego. Powinnowanie i rada ogólna szczepienia ospy [z Voltaire’a]*, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1774, t. 10, cz. 2, s. 382; U. Szostowicz, *Bukiet na dzień imienin Jaśnie W[ielmożnej] Joanny z Szaniawskich Piaskowskiej, podkomorzyny krzemienieckiej, dnia 24 maja 1774*, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1775, t. 11, cz. 1, s. 157; U. Szostowicz, *Miłość i Przyjaźń. Do Jaśnie Wielmożnych Piaskowskich, podkomorstwa krzemienieckich*, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1775, t. 11, cz. 1, s. 150–155.

⁵⁰ *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 5: *Oświecenie*, oprac. E. Aleksandrowska z zespołem, Warszawa 1966–1970, s. 365; A. Naruszewicz, *Biograficzne opisanie... sporządzone dla Stanisława Augusta do portretów tych osób, które król Imc zwykły był spraszać do siebie na czwartkowe obiady i uczone po nich posiedzenia*, w: E. Rastawiecki, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, t. 2, Warszawa 1851, s. 31; K. Koźmian, *Mowa o życiu i pismach Ignacego Nagurczewskiego czytana na posiedzeniu publicznym Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, dnia 30 kwietnia 1811 roku*, „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Królewskiego Przyjaciół Nauk” 1816, R. 19, s. 234 i 243.

⁵¹ A. Naruszewicz, op. cit., s. 24; L. Dębicki, op. cit., s. 151; *Czaplic Celestyn*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, pod red. W. Konopczyńskiego, Kraków 1938, s. 168; A. J. Czartoryski, *Żywot Juliana Ursyna Niemcewicza*, Berlin–Poznań 1860, s. 26.

⁵² F. Karpiński, op. cit., s. 95–96; J. U. Niemcewicz, op. cit., s. 140; K. Koźmian, *Pamiętniki*, s. 30.

⁵³ Utwór powstał najprawdopodobniej w lutym 1782 roku. Został opublikowany w druku ulotnym pt. *Kościół Temidy. Wiersz do księżycia J[ego]m[osi]ci Adama Czartoryskiego*, przygotowanym w Drukarni Nadwornej Jego Królewskiej Mości; *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku. Źródła*, t. 1: „Gazeta Warszawska” 1774–1785, cz. 2, oprac. S. Grzeszczuk, D. Hombek, red. naukowa Z. Goliński, Wrocław 1992, s. 47.

⁵⁴ J. U. Niemcewicz, op. cit., s. 145.

⁵⁵ F. Karpiński, op. cit., s. 106–107.

⁵⁶ *List Stanisława Augusta Poniatowskiego do Adama Kazimierza Czartoryskiego z 30 maja 1781 r.*, rkps Czart., sygn. 719, s. 837.

⁵⁷ L. Dębicki, op. cit., s. 46.

⁵⁸ F. D. Książnin, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 1, s. 6.

⁵⁹ Więcej na temat tej sprawy zob. F. Karpiński, op. cit., s. 109–111 i 236–237, przypis 88; J. U. Niemcewicz, op. cit., s. 154 i 392–393, przypisy 12; L. Dębicki, op. cit., s. 46–47.

⁶⁰ A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały*, s. 97.

⁶¹ J. U. Niemcewicz, op. cit., s. 236.

⁶² Z. Ścisłowska, *Wspomnienia z przejażdżki po kraju*, w: *Aleksandra Ogińska i Siedlce w trzech pamiętnikach z XIX wieku*, teksty opracowali i wstępem opatrzyli R. Dmowski i A. Ziótek, Siedlce 2007, s. 107 i 108.

⁶³ N. Kicka, *Pamiętniki*, wstęp i przypisy J. Dutkiewicz, tekst opracował, przypisy uzupełnił oraz indeksy sporządził T. Szafranski, Warszawa 1972, s. 84.

⁶⁴ K. H. von Heyking, op. cit., s. 125.

⁶⁵ K. Hoffmannowa, *Przejażdżka w Podlaskie. (W roku 1826)*, w: *Aleksandra Ogińska i Siedlce*, s. 71–72.

⁶⁶ A. Borkowska, *Dawniejsze Siedlce. Urywek z opowiadania mojej babki*, w: *ibidem*, s. 89 i 91.

⁶⁷ Jak wynika z treści wiersza, powstał on na pewno po śmierci księżniczki Teresy Czartoryskiej w połowie stycznia 1780 roku (zob. objaśnienie do w. 70), ale przed przeprowadzką księstwa Czartoryskich do nowej siedziby w Puławach jesienią 1783 roku; A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały*, s. 92; J. U. Niemcewicz, op. cit., s. 164. Justyna Łucyk, datuje powstanie wiersza na 1782 rok, po śmierci Augusta Czartoryskiego; J. Łucyk, *Powązki jako temat poezji oświeceniowej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace historycznoliterackie” 1985, nr 8–9, s. 153.

⁶⁸ J. Bernoulli, op. cit., s. 425.

⁶⁹ W. Coxe, *Podróż po Polsce*, w: *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, s. 661.

⁷⁰ A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały*, s. 15.

⁷¹ L. Dębicki, op. cit., s. 109.

⁷² Por. objaśnienie Książnina do tytułu wiersza w: idem, *Poezje. Edycja zupełna*, t. 1, s. 111.

⁷³ A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały*, s. 79.